

Lesarfélag Seyluhreyfso.

Q

Smári

I ár   janúar 1927   3 l. bl.

Fyrirlestur
-flustur í Framfarafélaginu á Laugarbrók
18 mars 1926.

(Frakk.)

Þessi austrænu vísindi bárust og til Grikk-
lands, og þegar stundis lídu fram, hóku
þeir öllum þjóðum fram í þeim fróðum, sem
öðrum vísindum.

Á 6 og 5 öld f. Kr. voru uppi á Grikklandi
nokkrir fjáberir lardóms- og vitomunamennt,
er nefndust vítingar, en kenningar sín-
ar byggðu þeir meir á ágiskunum og
rúgmýndum, en regnskuþekkingu.

Einu þeirra. Anisimander mun fyrstur
manna hafa sagt það, að jörðin væri

kúlumynduð, þó gat hann eigi rökstutt
þetta. Annar, Empidokles, bjell þvi
fram, að all væri á hvefjanda hveli,
og þar á meðal knekkirni. Þeir öllu
fyrir sjer að leysast sundur í smáagn
ir þær, sem þeir veru gerðir úr.

Efnid þeir eigi til þurðar. All þvi
mynduðust aftur nýir knekkir, sem
aftur lidu undir lok, og þannig gengi
það um eilífar aldaradit.

Þriðji, Anaxagoras, sagði að jörðin væri
kúla og um hana þyktu gufubólffo-
þjúpur. Hann bjell þvi líka fram,
að á knöttunum byggju alsalar and-
legur verur. En yfir öllu, og á bak
við all væri guðdómur, sem hvorki
væri bundinn af tíma nje rúmi.
Hann væri þafinn yfir all og mönn-
um óskiljanlegur. Með huggeislum
sinum ljéki hann leggi guðina vita

vilja sinn, og stjórnuðu þeir öllu eftir þvi.
Alexandria í Egíptalandi var á 3 öld f.
Kr. vörðin höfuðból grískra og austrænna
vísinda. Þar var fjöldi fræðimanna sam-
ankomin. Lögðu margir þeirra skund á stjór-
fræði og stærðfræði. Þeirra merkastir stjór-
fræðingar voru:

1. Aristarkos, (á 3 öld f. Kr.). Þléfist hann allra
manna fyrstur þar, að jörðin snúist um
mörndul sinn, frá vestri til austurs, og gangi
jafnframt þring um sólina. Þetta var
djörf tilgáta í þeim tíma; og var tíni
sem rödd hópsandans í eyðimörku.
Fyrir þetta var hann þá sakadur um guð-
last. Aristarkos reyndi að mæla þjarlegð
kungls og sólur frá jörðu, og hafði þvermið
jarðar fyrir grunnlínu. Mældist þon-
um málit $39\frac{1}{3}$ miljóna metra, en þið rjetta
ummiál jarðar er 40 miljónir metra.
En það aðdæmaverk að hann skyldi kom-

ast svoa nálegl þvi ijetta, með svo ífull-
komnum lokjum, sem þá voru.

Þinnig er það undravert að hann skyldi
geta mælt nokkurnvegum ijetta fjartegð
kungls þá jörðu. Honum reiknædist
hún 28 sinnum meiri en þveimál jörðu.

En nú er vitað að hún er 30 sinnum
meiri. Aftur skakkæði meira með fjar-
tegð soláimna. Enda var engum mennsk-
um manni fært að mæla sléka fjartegð
á þá daga. Spreyttu margir sig á þvi,
og komust ekki nálegl þvi ijetta fyr-
en á 17 öld. En nú er fengin vissa
því að solin er 400 sinnum þar en
kunglid.

2. Hipparkos (160 f. Kr.). Hann sáandi skrá
yfir 1080 solstjörnur, sem þá voru kunn-
ar, og uppgötvæði ýmislegt, en merkast af
þvi var um framsókn jafndegradeplanna.

3. Ptolemous (uppi um 150 e. Kr.), er frægur

lyris „Bókina miklu“. Þarð fræðilegur
byggingu heimans, sem ber að skilja þannig,
að himintknöttunum sje radad niður á himn-
inum eftir stordfræðilegum reglum. Um
nálega 15 aldri var þetta sí spektabrunn-
ur er lardómsmenn jusu af og köldu ná-
lega óskeikull. Ptolemous hjelt þvi fram
að sol, kungl og solstjörnur gengju kring-
um jörðina eftir kringbrautum. Jörðin
sjálf skandi þyr í miðdepli silvers-
ar. — Þjóplædist honum þar þrasulega.
— Að öðru leyki þefist hann ummíd vis-
indunum mikil gagn, einkum um gang
kunglsins. Nú varð þyrstada mikil
á öllum visindagrunum og aftur þvi, sem
þjelt fram eftir öldum. Þessi þyr-
stada stafaði af ófriði og spillingu
þjóðanna. Þókasöfnir voru brend og
eyðilögð allavega, þegar þjóðirnar sjeðust
þver á aðra, og yfirumnu höfuðborgirnar.

Þóora fór um Alexandria menninguna.
Þómverjar tógu Egiptaland undir sig
47 f. Kr. Þann þá að mestu bókklaða-
an mikla í Alexandria. Þó var
eins og einkver hulin kraftur vermd-
aði safnið frá algæði eyðileggingu.
Einnig geymdist allmikil af bókum
í ýmsum klaustum, einkum í Konstant-
inopel og bárust þar til Vesturlanda
með þrossfarendum. — Um margar
aldir höfðu fróðmenn í Norðurlöndum
lítið þekkt fornritin, og fjell því niður
flesta af því sem fornöldin hafði fram-
leitt í listum og vísindum. En því
fór nokkuð að ljettu af á 11-12 öld,
en þó eigi verulega fyrir en um lok
míðaldanna. Sem sýnis horn af því,
hve þekkingu manna hafði hnignað,
um himin og jörð, má geta þess, að
sumir af fróðmönnum á 6 öld
álitu að jörðin væru ferhyndur flötur,

er flöti ofan í sjónum.
Aðrir bjeldu að hún væri marghyrn-
ingur. Nokkur sidar var sú sú el-
mennt að jörðin væri flöt kringla-
eins og þotklemmur, og Jerusalem
væri miðdepill hennar.
Arabar og frændur þeirra Máarnis á
Spáni, vissu betur, því þeir þekku
rit hinna fornri víringa, og svo var
um ýmsa fróðmenn í flestum löndum,
einkum þá sem idkuðu stjarnfræði.
Þessir menn vissu vel að jörðin er
kúlumynduð, en slíkk náði eigi til
þjóðans. — Á miðöldunum var hver
maður talinn vargur í vjæm, sem
reyndi að rannsaka náttúruna, eða
hafði sjálfshæða skodun á fjölskyldu-
um hennar. Mestur þeir miklum
afsöknum, sumir voru brendir á béli
eða hengdir. Aðrir voru þindir og
í svartholi hafdir, og kóngadit til að
afneita samföringunni sinni.

Nikulás Koperníkus (1473-1543.) var
fráber stjarnfræðingur á sínu tíð.
Hann athugaði og rannsakaði knatt-
göngulögin í 30 ár, áður en hann
lísti þau öðrum. Og hvort sem hann
hefur þekkt skoðun Aristarkosar á
göngu himinhnakkanna, eður eigi, þá
er þó rannsókn hans og kenning um
hnettina talin sjálfstæð skoðun
hans. Höfuðatriðin í kenningu
hans voru þau, að sólin væri þung-
amidjan í sólkerfi voru. Jörðin
kunglið og reiki stjörnumnar gengju
í kring um hana. Jörðin snýst
um mörðul sinn á einum sólar-
hring, en gengi um sólina á einu
ári. Allir hnettisir gengju eftir
hringbrautum, og fjórlegðina frá
sólkerfi voru til sólstjarnaanna, taldist
hann ókælanlega langa, en þar á
milli tómt rúm. 6

Óhyllust margir vísindamenn, þessa
kenningu stræf, en margir gerðu hár
og spott að henni. Fór þú fyrst
að ryðja sjer til rúms á medal læ-
dómsmanna á fjórum hluta 17 aldar.
(frankald.)

List af hveijer.

Leiðarskeinn (kompás) var fundin upp á
Ítalíu af Flavio Gioja, seinast á 13 öld.

Loftþyngdarmalir var fyrst upp fundin
á Ítalíu af Toricelli 1643.

Hitamelir var fyrst fundinn á Hollandi
af Drebbel seint á 16. öld.

Vindhradamalir var fundinn upp 1709.

Steinkol var fyrst höfð til eldsneytis
á Englandi 1350.

Steinolia var fyrst notuð til ljósa 1826,
en grafít var fyrst eftir henni í Ameríku
1843.

Gas í steinkolum var fyrst fundið 1739,

en var fyrst notað til lýpinga í skó-
borgum 1792.

Eldspítur líkar því sem þar eru nú,
vorn fyrst notaðar árið 1833.

Vasair vörn fyrst bunn til af Pesi
Hemlein í Nürnberg á öðrum hæg 16. aldur.
Vorn þau lík eggj í lögun og því
nefnd "eggir frá Nürnberg".

Spil vörn upp fundin 1380 til skemt.
unar Karli VI. konungi á Frakklandi.

Kirkjuklíkkur lét Paulinius biskup
á Ítalíu fyrst búa til árið 400

Sprenghúllur vörn fyrst gjörðar á Hollandi
í 1495.

Piður þekktu Hinvejar í fornöld, en í
Evrópu var það fyrst fundið upp af
Berthold Schwarz á Þýskalandi
1281.

Glex var notað í glugga fyrir Kr. fæðing.
en var lengi svo djúpt, að það var fyrst
notað í glugga í íbúðarhúsum á Englandi
1537.

Skíslur.

1. Karl nokkur gamall, er uppi var á dögum
Kristjans Konungs VI., heyrði sagl, að fyrir-
skipað væri að kenna börnum Kristin frá
og taka þau síðan til fermingar.

Þótti honum slíkt helst til mikil ný-
breytni og óþarfi, og kvæðst þann sígi
vita, til hvers það ekki að vera. "Jeg er
nú svo gamall sem á grönnum sjer", mælti
karl, "og man jeg föður minn og afa, að
þeir döu báðir í gjöfri elli, og er þvöngur
þeirra aftur genginn enn, og líkt held jeg
þara munni um mig, — og var þó ekki verið
að þessum hjegiljuskap við okkur."

2. Kerlingar hvar áttu einu sinni þol saman.
Höfðu þær lengi lifað á vergangji og víða
flakkað. Nú var önnur orðin svo þrum,
að hún gat ekki flakkað lengur og hugðist
mundi eiga skammt eftir á lifað. Hún var
ernari og bjóst til ferða. Þá gjörði hún
að kanna í ferð þeirri okunna skign.
En er hún heyrði það, segir hún: "Blessuð

min"! Ef þú kemt að koma við í
himnaríki, þá skiladu kvæðju^{minni} til hennar
sankti Maríu, og segdu henni að jeg sje
nú orðin mestki aumingi, og hefði jeg verið
nær henni, hefði jeg bedid hana að gefa
mjer smjörklipu í munninn eða kö-
bakslaug í nösina. "Nei kattu!" segir
þin. "Það er ekki neitt að aðla, að jeg
komi í himnaríki. Jeg kann að fara
þar annaðhvort fyrir ofan gaur eða nedan.

3. "Nýtt er mjer þetta"; kvæð Karl einn, "að
mjer sje borin óráðvendni til handanna.
Það var, ef jeg man rétt, einu sinni í
fyrra, tvo var áinu áður, þrisvar hitt
árid, einu sinni enn, og svo nuna; - og
nýtt er mjer þetta.

Skaka

Mjög er sólin mild og hly,
meður geislarúni,
klæðir skíða skaran í,
skóð og fjallabruinir. - Gómul kona -

Lestrapjelaq, Seelubreyys.
" " " " " " " "

~~Handwritten text, possibly a signature or name, crossed out with multiple horizontal lines.~~

~~Handwritten text, possibly a name or title, crossed out with multiple horizontal lines.~~